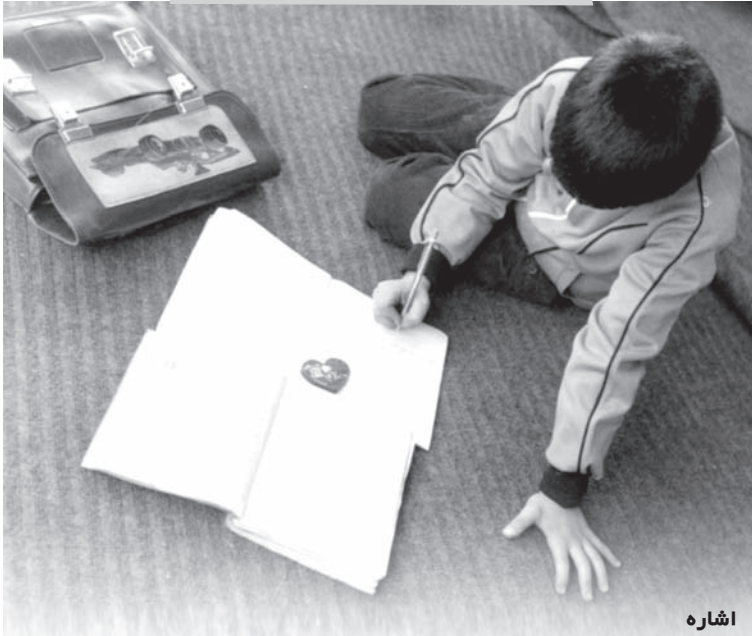

چگونه برای مطالعه و پژوهش در دانش آموزان علاقه و انگیزه به وجود آوریم؟

روفا دهقان منشادی

اشاره

انسان هیچ‌گاه از مطالعه و پژوهش بی‌نیاز نبوده است. در حقیقت او از بدو پیدایش، زندگی خود را با مطالعه، کنکاش و پژوهش متناسب با عصر و روزگار خود آغاز کرده و این روند تا به امروز ادامه داشته است. بدون شک دستاوردهای زندگی امروز، نتیجه‌ی همین مطالعات و پژوهش هاست. ویژگی‌های خاص زندگی روزمره، از جمله رشد و تحول سریع و روزافزون علوم و فناوری، رقابت‌های بین‌المللی در تولید دانش و فنون و... ضرورت پرورش دانش‌آموختگانی خلاق، نوآور، مطالعه‌کننده و پژوهشگر را می‌طلبد. دانش‌آموزان برای مواجه شدن با این تحولات شگفت‌انگیز باید به‌طور فزاینده‌ای مهارت‌های مطالعه و پژوهش را فرا گیرند تا بتوانند، در عصری که از آن تحت‌عنوان «عصر اطلاعات و دانایی» یاد می‌شود، هم‌چنان خود را در شریک‌های روزآمد نگه دارند.

«چگونگی ایجاد علاقه و انگیزه در دانش‌آموزان نسبت به مطالعه و پژوهش از طریق برنامه‌ی درسی»، عنوان پژوهشی است که **اکبر رضایی** و **عزت‌اله قدم‌پور**، با نظارت دکتر

حسن پاشا شریفی، در سال ۱۳۸۵ به سفارش «مؤسسه‌ی پژوهشی برنامه‌ریزی درسی و نوآوری‌های آموزشی» به انجام رسانده‌اند. هدف پژوهش، بررسی روش‌های ایجاد علاقه و انگیزه در دانش‌آموزان نسبت به مطالعه و پژوهش، طراحی الگوی مناسب برنامه‌ی درسی برای آن، و تعیین اثربخشی آن بوده است. به این منظور، ابتدا ادبیات نظری و پژوهشی موجود در این زمینه بررسی شد. سپس عناصر نظریات مطرح شده، در الگویی گنجانده شدند که متکی به این چهار عنصر بود: ویژگی‌های **دانش‌آموزان**، ویژگی‌های **معلمان**، متغیرهای **جو کلاس** و متغیرهای **آموزشی**. در ادامه الگوی مورد نظر در قالب یک طرح آزمایشی پیش‌آزمون-پس‌آزمون، با نمونه‌ای به حجم ۲۷۵ دانش‌آموز، در ۱۲ کلاس علوم تجربی پایه‌ی سوم راهنمایی به اجرا درآمد.

علاقه و انگیزه‌ی دانش‌آموزان به مطالعه و پژوهش، با استفاده از پرسش‌نامه‌ای محقق ساخته مورد سنجش قرار گرفت. برای تحلیل داده‌ها نیز از روش آماری تحلیل کوواریانس (ANOVA) استفاده شد. نتایج حاصل نشان داد، به‌کارگیری الگوی طراحی شده در یک بافت پژوهش محور در درس علوم، باعث شد که دانش‌آموزان به کارآمدی مشخص دست یابند. به‌طور کلی به شرحی که در ادامه آمده است، الگوی پیشنهادی در علاقه‌مندی دانش‌آموزان به فعالیت‌های مطالعه و پژوهش - تأثیر مثبتی داشته است.

تعریف متغیرها

نخست هر یک از واژه‌های علاقه، انگیزه، مطالعه و پژوهش به صورت جداگانه تعریف می‌شود و سپس مفهوم «علاقه و انگیزه نسبت به مطالعه و پژوهش» را شرح می‌دهیم. **علاقه:** علاقه هم به عنوان تمایل فردی و هم به عنوان حالت روان‌شناختی در نظر گرفته می‌شود. این حالت از طریق توجه متمرکز، کارکرد شناختی و عاطفی رو به افزایش، و تلاش مستمر مشخص می‌شود [آنیللی^۱ و همکاران، ۲۰۰۲].

پرنزل (۱۹۹۲) علاقه را به عنوان «ترجیحاتی برای اشیا» تعریف می‌کند و آن را شامل هیجانات مثبت نسبت به اشیا، فعالیت‌های غیرابزاری و فعالیت‌های دارای هدف معطوف به خود می‌داند.

انگیزه: اکثر متخصصان، انگیزش را وضعیت یا عامل برانگیزاننده (نیرودهنده)، هدایت‌کننده و نگه‌دارنده‌ی رفتار تعریف کرده‌اند [بال^۲، ۱۳۷۳؛ پتتریچ^۳ و شانک^۴، ۱۹۹۶؛ وولفولک^۵، ۲۰۰۴؛ ایگن^۶ و کاوچک^۷، ۲۰۰۱؛ سیف، ۱۳۷۹].

مطالعه و پژوهش: «مطالعه» در لغت به معنای اطلاع یافتن از چیزی با ادامه‌ی نظر در آن، خواندن کتاب یا نوشته‌ی دیگر و دقت کردن در آن (فرهنگ عمید) و بررسی، پژوهش، تتبع و تحقیق (خداپرستی، ۱۳۷۶) است. «تحقیق»^۸ در لغت به معنای رسیدگی کردن، بازجویی (فرهنگ قریب)، و ارسای واقعیت (فرهنگ نفیسی)، راست و درست کردن، به حقیقت امری رسیدگی کردن و بازجویی کردن (فرهنگ عمید و لغت‌نامه‌ی دهخدا) است. تعاریف گوناگونی برای تحقیق ارائه شده است. **دیویی**^۹ (۱۳۶۹) تحقیق را فرایند جست‌وجوی منظم برای مشخص شدن یک موقعیت نامعین می‌داند. از دیدگاه **کرلینجر**^{۱۰} (۱۳۷۴)، پژوهش علمی «بررسی نظام یافته، کنترل شده، تجربی و انتقادی در مورد پدیده‌های طبیعی

در این پژوهش
چهار رویکرد اساسی
به انگیزش مورد مطالعه
قرار گرفت
رویکرد رفتاری
رویکرد شناختی
رویکرد انسانی
و رویکرد اجتماعی -
فرهنگی

در «رویکرد انسانی»
انگیزش
به عنوان تلاش فرد
برای تحقق بخشیدن
به توان بالقوه‌ی خود
تلقی می‌شود

است که روابط احتمالی بین این پدیده‌ها، به وسیله‌ی نظریه و فرضیه بیان می‌شوند. «بست ۱۱ (۱۳۶۶) نیز، تحقیق یا پژوهش را به تجزیه و تحلیل و ثبت عینی و نظام‌مند کنترل شده که ممکن است به پروراندن قوانین کلی و اصول یا نظریه‌هایی بینجامد و به پیش‌بینی و یا احتمالاً به کنترل نهایی رویدادها منتج شود، تعریف می‌کند.

بر اساس تعاریف مذکور، محققین علاقه و انگیزه نسبت به مطالعه و پژوهش را این‌گونه تعریف می‌کنند «آمادگی روانی - عاطفی و تمایل دانش‌آموزان برای شرکت فعال در فعالیت‌های علمی، انجام آزمایش، مطالعه‌ی نظام‌مند و تلاش مستمر در این زمینه، اهمیت قائل شدن برای فعالیت‌های علمی - پژوهشی و احساس رضایت از فعالیت‌های علمی کلاسی.»

یافته‌های پژوهشی

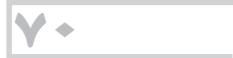
در این پژوهش چهار رویکرد اساسی به انگیزش مورد مطالعه قرار گرفت. رویکرد رفتاری، رویکرد شناختی، رویکرد انسانی و رویکرد اجتماعی - فرهنگی.

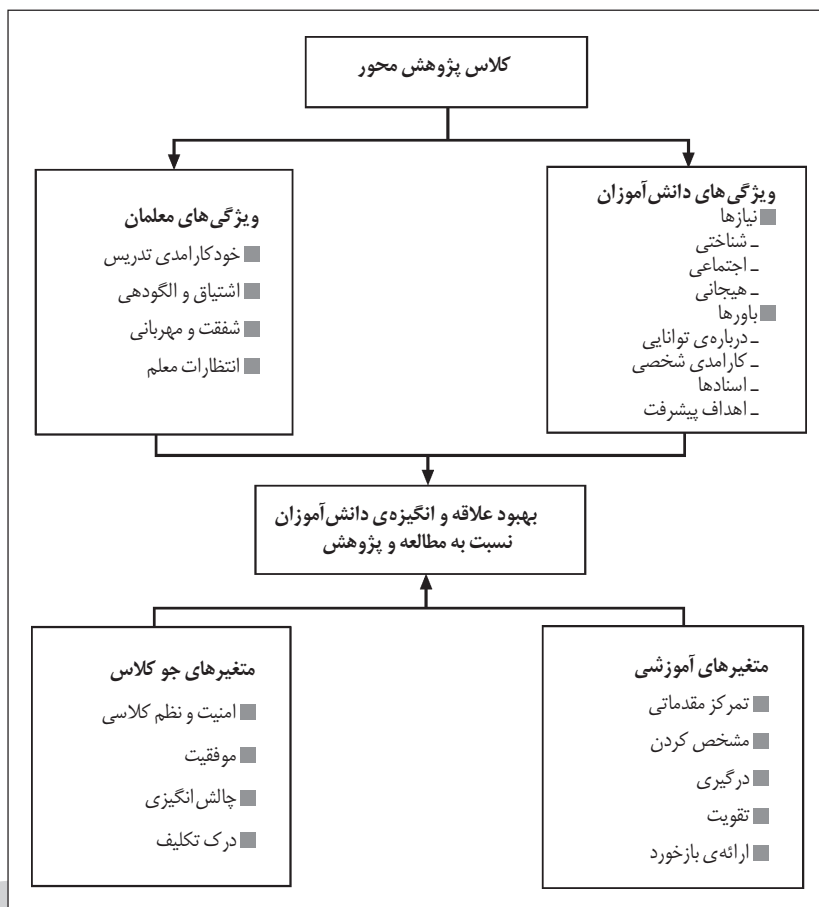
در «رویکرد رفتاری»، انگیزش به عنوان تقویت قلمداد می‌شود. روش‌های علاقه‌مند ساختن و برانگیختن دانش‌آموزان طبق این رویکرد عبارت‌اند از: استفاده از مشوق‌ها و تقویت‌کننده‌های متفاوت، اجتناب از تنبیه و تهدید، و به حداقل رساندن نتایج ناخوشایند فعالیت‌ها. در «رویکرد شناختی» به انگیزش، رفتار به وسیله‌ی تفکر تعیین می‌شود. راه‌های علاقه‌مند ساختن و برانگیختن دانش‌آموزان مطابق این رویکرد عبارت‌اند از: تأکید بر انگیزش درونی، آموزش اسنادها و تعیین الگوی اسنادی مناسب، ایجاد انتظارات واقع‌بینانه، ارزش‌گذاری هدف، استفاده از تکالیف چالش برانگیز و ...

در «رویکرد انسانی»، انگیزش به عنوان تلاش فرد برای تحقق بخشیدن به توان بالقوه‌ی خود تلقی می‌شود. برخی از روش‌های ایجاد علاقه و انگیزه در دانش‌آموزان مطابق این رویکرد عبارت‌اند از: برطرف کردن نیازهای کمبود و کاستی دانش‌آموزان، و ایجاد علاقه برای پاسخ‌گویی به نیازهای سطح عالی و رشد. در رویکرد «اجتماعی - فرهنگی»، مهم‌ترین روش‌ها برای علاقه‌مند ساختن و برانگیختن دانش‌آموزان، شرکت فعال در اجتماعات یادگیری و حفظ هویت از طریق مشارکت فعال در فعالیت‌های گروهی است.

پس از مطالعه‌ی ادبیات نظری و پژوهشی مربوط به علاقه و انگیزه‌ی دانش‌آموزان و جمع‌بندی و ترکیب نهایی آن، الگوی مناسب برای علاقه‌مند ساختن و برانگیختن آنان به مطالعه و پژوهش طراحی و تدوین شد که در قالب بحث مربوط به سؤال پژوهشی زیر مورد بررسی قرار گرفته است:

۱. الگوی مناسب برنامه‌ی درسی ایجاد علاقه و انگیزه در دانش‌آموزان نسبت به مطالعه و پژوهش در دوره‌ی راهنمایی کدام است؟
الگوی ارائه شده، چارچوبی مفهومی است که می‌تواند معلمان را در فرایند تدریس در یک بافت کلاسی پژوهش محور راهنمایی کند. این الگو به صورت نمودار ارائه شده است.

نمودار. الگوی ایجاد علاقه و انگیزه نسبت به مطالعه و پژوهش در دانش‌آموزان

این الگو دارای چهار عنصر بنیادی است که هر یک کاربردهایی برای ایجاد انگیزش در دانش‌آموزان نسبت به مطالعه و پژوهش دارند. در ادامه هر یک از این ابعاد مورد بحث قرار می‌گیرند.

۱-۱. ویژگی‌های دانش‌آموزان که باعث ایجاد علاقه و انگیزه نسبت به مطالعه و پژوهش در آن‌ها می‌شود. برخی از این ویژگی‌ها عبارت‌اند از: نیازهای شناختی (نیاز به فهمیدن، نیاز به پیشرفت، نیاز به استقلال، و نیاز برای حمایت از ارزشمندی شخصی)، نیازهای اجتماعی (نیاز برای وابستگی و نیاز برای تأیید)، نیازهای هیجانی (نیاز برای کاهش اضطراب)، و باورهای دانش‌آموزان در مورد توانایی خود، کارآمدی شخصی، تصویری، اسنادها و اهداف پیشرفت شخصی‌شان.

یکی از مؤلفه‌های اصلی تشکیل‌دهنده‌ی الگوی پیشنهادی، **ویژگی‌های دانش‌آموزان**،

از جمله نیازهای متفاوت آن هاست. نیازها و

رغبت برای ارضای آن‌ها، منبع اولیه‌ی

انگیزش دانش‌آموزان است. برای مثال،

نیازهای شناختی دانش‌آموزان، نیازهایی

هستند که درون آن‌ها وجود دارند و

در آن‌ها برای فعالیت انگیزه‌ی درونی

ایجاد می‌کنند. مطالعه کردن و انجام

پژوهش، مستلزم برنامه‌ریزی،

کنترل و مدیریت شخصی، توجه،

تلاش، علاقه و انگیزش درونی

است. در این میان، دانش‌آموزانی که شخصاً

خود را نیازمند دانستن و فهمیدن می‌بینند و به نوعی علاقه‌مند

به نظم، پیش‌بینی‌پذیری و فهم این که «جهان چگونه کار می‌کند»،

هستند، بیشتر به سمت مطالعه و کاوش سوق پیدا می‌کند و به آزمایش‌ها و

پژوهش‌هایی متوسل می‌شوند تا پاسخ سؤال‌ها و کنجکاوی‌های خود را بیابند.

مطابق نظر پیازه و روان‌شناسان گشتالتی، افراد هر لحظه در معرض متغیرهای جدیدی قرار

می‌گیرند که تعادل شناختی آن‌ها را به هم می‌ریزند و نیاز برای تعادل‌یابی در آن‌ها شکل

می‌گیرد. این حالت تعادل‌یابی دارای خواص انگیزشی زیاد است. بر این اساس، یکی از

مؤلفه‌های ایجاد علاقه و انگیزه در دانش‌آموزان نسبت به مطالعه و پژوهش در الگوی حاضر،

«نیاز به فهمیدن» در نظر گرفته شده است. در یک بافت پژوهش محور، می‌توان تعادل شناختی

دانش‌آموزان را به واسطه‌ی پرسیدن سؤال‌های چالش‌انگیز و معماگونه، نشان دادن رویدادهای

شگفت‌انگیز، مواجه ساختن آن‌ها با پدیده‌های ناهم‌خوان و... به هم زد تا آن‌ها برای دست‌یابی

به تعادل مجدد، فعالانه به مطالعه، کاوش، پژوهش و آزمایش روی بیابند.

یکی دیگر از نیازهای شناختی مهم که در الگوی پیشنهادی، برای ایجاد علاقه و انگیزه به

مطالعه و پژوهش در نظر گرفته شده، «نیاز به پیشرفت» یا «انگیزه‌ی پیشرفت» است. در

یک بافت پژوهش محور، نوعی علاقه و تمایل برای پیشرفت و مقایسه‌ی دانش‌آموزان با

استانداردهای عالی شکل می‌گیرد که این علاقه باعث می‌شود، دانش‌آموزان نیاز به موفقیت

کلی، برتری و ممتاز شدن در فعالیت‌های تحصیلی را در خود به وجود آورند. دانش‌آموزان دارای

انگیزه‌ی پیشرفت بالا، اهداف خاصی را برای خود تدارک می‌بینند و برای رسیدن به آن اهداف،

برنامه‌ریزی می‌کنند و حداکثر تلاش خود را به عمل می‌آورند. طبیعتاً، راه رسیدن به اهداف

شخصی دانش‌آموزان مطالعه کردن و انجام آزمایش و پژوهش است. در برنامه‌ی درسی طراحی

شده برای دانش‌آموزان، هر چه نیاز به پیشرفت متعادل‌تر و مناسب‌تری منظور شده باشد، آن‌ها

با انگیزه‌ی قوی‌تر و تلاش بیشتری به سمت مطالعه و پژوهش روی می‌آورند تا بتوانند آن نیاز

را برآورده سازند.

«نیاز به استقلال» نیز یکی دیگر از نیازهای شناختی است که در الگوی پیشنهادی برای

ایجاد علاقه و انگیزه به مطالعه و پژوهش در نظر گرفته شده است. دانش‌آموزان دوره‌ی

از نیازهای شناختی

مهم

در الگوی پیشنهادی

برای ایجاد علاقه و

انگیزه

به مطالعه و پژوهش

نیاز به پیشرفت

یا «انگیزه‌ی

پیشرفت» است

۱۹۹۲/۲۲

بهار و تابستان ۱۳۸۷

۷۲

**باورهای دانش آموزان
در باره‌ی خودشان
در ایجاد علاقه و انگیزه
در آن‌ها
نسبت به مطالعه و
تحقیق
مؤثرند**

راهنمایی تحصیلی در سن نوجوانی به سر می‌برند و در این سن، نیاز به استقلال و خودمختاری در آن‌ها بیش از پیش مهم و تعیین کننده است. تنها در سایه‌ی تحقق این نیاز است که آن‌ها احساس کنترل بر محیط پیرامون را تجربه‌ی می‌کنند. این احساس باعث رضایت خاطر آن‌ها می‌شود. دانش آموزان به واسطه‌ی جست‌وجوگری و کاوشگری در محیط، پی‌گیری سؤالات شخصی، آزمایش، مطالعه، تحقیق و سایر فعالیت‌ها در محیط پیرامون خود، مداخلاتی را شکل می‌دهند و در حین انجام دستکاری‌ها، استقلال و کنترل خود را احساس می‌کنند. در نتیجه، در آن‌ها این باور شکل می‌گیرد که تغییرات ایجاد شده در محیط، نتیجه‌ی اقدامات و فعالیت‌های آن‌هاست. در برنامه‌های درسی طراحی شده، اگر نیاز به استقلال دانش آموزان به طرز متعادل و مناسبی در نظر گرفته شود، در آن‌ها انگیزه‌ی مناسبی برای مطالعه و پژوهش به منظور پاسخ‌دهی به این نیاز شکل می‌گیرد. تحقق این نیاز به افزایش ادراک کنترل و ادراک شایستگی دانش آموزان می‌انجامد که این ادراک‌ها خود فعالیت‌های مطالعه و پژوهش، را آسان می‌سازند. «نیاز به حمایت از «ارزشمندی شخصی»، یکی دیگر از نیازهای شناختی دانش آموزان است که می‌تواند علاقه و انگیزه‌ی آن‌ها به مطالعه و پژوهش را بهبود دهد. بدیهی است، دانش آموزان نیازمندند تا خود را شایسته و ارزشمند ببینند و برای حصول این ادراک، حداکثر تلاش خود را به روش‌های متفاوت به کار می‌گیرند. در شرایط آموزشی و کلاسی، هرچه دانش آموزان مطالعه‌ی بیشتری داشته باشند و به انجام پژوهش و تحقیقات فراوان روی بیاورند، باز خورد بهتری از سوی معلم دریافت می‌کنند و ادراک شایستگی و ارزشمندی شخصی آن‌ها در مقایسه با دیگران افزایش می‌یابد. نیاز به حمایت از ارزشمندی شخصی به این خاطر در الگوی پیشنهادی در نظر گرفته شده است که معلمان، این نیاز را در دانش آموزان شناسایی کنند و آن‌ها را از نظر این نیاز در حالت متعادلی قرار دهند. از آن‌جا که دست‌یابی به ارزشمندی شخصی و حفظ آن در مدرسه مستلزم مطالعه‌ی اثربخش و انجام فعالیت‌های متفاوت آموزشی و پژوهشی است، دانش آموزان با توسل بیشتر به این فعالیت‌ها سعی می‌کنند، خود را شایسته‌تر و ارزشمندتر جلوه دهند.

«نیازهای اجتماعی» دانش آموزان نیز از جمله ویژگی‌هایی هستند که در الگوی پیشنهادی برای ایجاد علاقه و انگیزه به مطالعه و پژوهش مورد توجه قرار گرفته‌اند. اگر برنامه‌های درسی به طریقی تدوین شوند که در آن‌ها دانش آموزان به کلاس‌های درس خود احساس وابستگی و تعلق خاطر داشته باشند و از تأیید و حمایت‌های شخصی معلمان و هم‌کلاسی‌های خود برخوردار باشند، در نتیجه با اشتیاق بیشتری به سمت فعالیت‌های مدرسه‌ای، از جمله مطالعه و پژوهش روی می‌آورند. طبیعتاً راه تحقق نیاز برای وابستگی و تأیید دیگران در مدرسه و کلاس درس، تلاش و درگیر شدن بیشتر دانش آموزان با فعالیت‌های آموزشی، به ویژه مطالعه و پژوهش است. اگر معلمان این احساس و نیاز را در دانش آموزان ایجاد کنند، دانش آموزان با مطالعه‌ی بیشتر و کاوش جدی‌تر سعی می‌کنند، نیاز برای وابستگی و نزدیکی بیشتری به معلم و کلاس درس را در خود شکل دهند که این امر به نوبه‌ی خود بر انگیزاننده‌ی فعالیت‌های تحصیلی آن‌هاست.

علاوه بر نیازهای شناختی و اجتماعی، «نیازهای هیجانی»، به ویژه «نیاز برای کاهش اضطراب» نیز از ویژگی‌هایی هستند که در الگوی حاضر مورد توجه قرار گرفته‌اند. دانش آموزان

از ویژگی‌های شخصی
دانش‌آموزان که
می‌تواند
علاقه و انگیزه‌ی آن‌ها
به مطالعه و پژوهش را
تحت تأثیر قرار دهد
«جهت‌گیری هدفی»
است

در صورتی به مطالعه و پژوهش علاقه‌مند می‌شوند که نسبت به آن‌ها برانگیخته شوند، ولی ترس و اضطرابی از بابت روی آوردن به آن‌ها نداشته باشند. البته شایان ذکر است که انجام مطالعه و پژوهش تا حدودی مستلزم اندکی اضطراب است. مقدار کم اضطراب برای تحقق فعالیت‌های مذکور مناسب است، ولی مقدار زیاد آن مانع از انجام مطالعه و پژوهش می‌شود و تعادل فرد را به هم می‌ریزد. رعایت این موضوع در برنامه‌ی پیشنهادی و عملیاتی ساختن آن توسط معلمان برای ایجاد علاقه و انگیزه به مطالعه و پژوهش، از اهمیت تعیین‌کننده‌ای برخوردار است.

علاوه بر نیازهای گوناگونی که تحقق آن‌ها در علاقه‌مند ساختن دانش‌آموزان به مطالعه و پژوهش حائز اهمیت است. «باورهای دانش‌آموزان درباره‌ی خودشان» نیز در ایجاد علاقه و انگیزه در آن‌ها نسبت به مطالعه و تحقیق مؤثرند. به همین دلیل، یکی از عناصر عمده‌ی تشکیل‌دهنده‌ی الگوی حاضر، بررسی این باورهاست. در برنامه‌ی درسی پژوهش محور، باید به دانش‌آموزان کمک کرد تا باورها و اسنادهای سازنده‌ی درباره‌ی توانایی‌ها و نتایج عمل خود پیدا کنند. در این برنامه، معلمان باید بکوشند تا دانش‌آموزان درباره‌ی توانایی خودشان دیدگاهی افزایشی پیدا کنند، نه دیدگاه جوهری و غیرقابل تغییر. چنین دیدگاهی زمینه‌ساز مطالعه و پژوهش است. با توجه به این که دانش‌آموزان ممکن است در کارهای مطالعاتی و تحقیقاتی خود با شکست مواجه شوند، اگر شکست خود را به عدم تلاش نسبت دهند، این شکست برای آن‌ها به معنی پایان کار و ویرانگر نیست. بلکه نشان‌دهنده‌ی نیاز به تلاش بیشتر است و در موقعیت‌های آتی، برای انجام فعالیت‌های تحصیلی خود تلاش و کوشش بیشتری نشان می‌دهند.

هم‌چنین در الگوی پیشنهادی، توجه به «کارآمدی شخصی» دانش‌آموزان و نقش آن در ایجاد علاقه و انگیزه نسبت به مطالعه و پژوهش مدنظر بوده است. اگر دانش‌آموزان درباره‌ی انجام مطالعه و پژوهش به این باورها برسند که: «من می‌توانم مطالعه و پژوهش کنم»، «مطمئن هستم که توانایی انجام مطالعه و پژوهش را دارم»، یا «انتظار دارم که مطالعه و پژوهش انجام دهم»، طبیعتاً برای مطالعه کردن و انجام پژوهش علاقه‌مندتر و برانگیخته‌تر ظاهر می‌شوند. چنین افرادی بیشتر می‌کوشند و در نتیجه هم موفق‌تر خواهند بود. در کلاس پژوهش محور، انتظار می‌رود که معلمان چنین باورهایی را در دانش‌آموزان نسبت به مطالعه و پژوهش به وجود آورند تا دانش‌آموزان با باورهای سازنده و اطمینان‌بخشتری، به این فعالیت‌ها روی بیاورند.

یکی دیگر از ویژگی‌های شخصی دانش‌آموزان که می‌تواند علاقه و انگیزه‌ی آن‌ها به مطالعه و پژوهش را تحت تأثیر قرار دهد، «جهت‌گیری هدفی» دانش‌آموزان است که در الگوی پیشنهادی مورد توجه قرار گرفته است. دانش‌آموزان زمانی اهل مطالعه و پژوهشگر بار می‌آیند که برنامه‌ی درسی آن‌ها را در جهت داشتن اهداف تبحری سوق دهد. در واقع، دانش‌آموزان دارای جهت‌گیری هدفی تبحری، برکسب فهم، یادگیری و مهارت، و نیز تبحر یافتن بر تکلیف، بهبود شایستگی و درگیری در تکلیف، که همگی از ویژگی‌ها و شرایط مطالعه و تحقیق هستند، تمرکز می‌کنند. در برنامه‌ی درسی پژوهشی محور، با تمرکز بر مؤلفه‌های مذکور و خودداری از ترساندن دانش‌آموزان از مقایسه‌های اجتماعی و نمرات، علاقه و انگیزه‌ی درونی دانش‌آموزان

نسبت به مطالعه و پژوهش نمایان می شود.

۲-۱. ویژگی های معلمان که علاقه و انگیزه نسبت به مطالعه و پژوهش را در دانش آموزان افزایش می دهند. برخی از این ویژگی ها عبارت اند از: خودکارامدی تدریس، اشتیاق و الگودهی فعالیت های مطالعه و پژوهش به دانش آموزان، شفقت و مهربانی با دانش آموزان، و انتظارات مناسب و مثبت از دانش آموزان.

علاوه بر ویژگی های دانش آموزان که علاقه و انگیزه ی آن ها را نسبت به مطالعه و پژوهش تحت تأثیر قرار می دهند، ویژگی ها و خصوصیات شخصی معلمان نیز بر انگیزش دانش آموزان برای تحقیق و مطالعه تأثیر می گذارند. ویژگی های معلم یکی از عناصر اصلی الگوی موردنظر در این پژوهش است. از جمله ویژگی های معلم، «خودکارامدی معلمان» در تدریس و باور آنان درباره ی فرایندهای آموزش، یادگیری، مطالعه و پژوهش است. اگر معلمان بر این باور باشند که می توانند بر دانش آموزان خود تأثیر عمیقی داشته باشند و انگیزش و پیشرفت آن ها را افزایش دهند، در نتیجه دانش آموزان خود را با اطمینان می پذیرند و از ایده ها و اندیشه های آن ها با آغوش باز استقبال می کنند. چنین فضا و بستری زمینه ی لازم برای انجام مطالعه و پژوهش از سوی دانش آموزان را فراهم می سازد. کاوشگری و مطالعه کردن مستلزم آن است که معلمان فضایی آرام و حمایت کننده برای دانش آموزان تدارک ببینند. معلمان دارای کارامدی بالا، در تدریس به جای سرزنش، به دانش آموزان محبت می کنند و فرصت مناسبی برای نشان دادن آزمایش ها و دستاوردهای پژوهشی دانش آموزان در اختیارشان قرار می دهند. به طور کلی، برای اقدامات کاوشگرانه ی آن ها احترام و ارزش قائل هستند. در نتیجه، با فراهم آوردن چنین فضایی، دانش آموزان هر چه بیشتر به نوآوری، خلاقیت، واگرایی، آزمایش کردن و انجام پژوهش روی می آورند.

علاوه بر کارامدی تدریس، در برنامه ی پژوهش محور برای علاقه مند ساختن دانش آموزان به مطالعه و پژوهش، معلمان خود باید «الگو و سرمشق پژوهشی» دانش آموزان باشند. هرچه انگیزه و اشتیاق معلمان به فعالیت های مطالعاتی و تحقیقاتی بیشتر باشد، به همان نسبت دانش آموزان آن ها نیز نسبت به این فعالیت ها علاقه مندتر خواهند شد و برعکس.

علاقه مند ساختن و برانگیختن دانش آموزان به مطالعه و پژوهش در گرو تعاملی است که آن ها با معلمان خود دارند. به عبارت دیگر، انجام مطالعه و پژوهش مستلزم شفقت و مهربانی معلم است. معلمانی که برخوردشان با دانش آموزان محترمانه است، به نظرات دانش آموزان گوش می دهند، در حین اشتباهات دانش آموزان صبور هستند و به نیازهای دانش آموزان توجه دارند، طبعاً راه را برای کنجکاوی دانش آموزان در محیط اطراف هموار می سازند. در برنامه ی درسی پژوهشی محور، معلمان از طریق ارزش قائل شدن برای تک تک دانش آموزان، توجه به تغییرات ظاهری و رفتاری دانش آموزان، برقراری روابط شخصی با آن ها و بالاخره با تدارک محیط یادگیری امن برای آن ها، شرایطی را فراهم می آورند که دانش آموزان بدون ترس و نگرانی سؤال های شخصی خود را دنبال می کنند و با انجام مطالعه و آزمایش، پاسخ بسیاری از مسائل و پرسش های خود را می یابند.

یکی دیگر از ویژگی های معلمان که در علاقه مند ساختن دانش آموزان نسبت به مطالعه و

دانش آموزان در صورتی
برای انجام مطالعه و

پژوهش
از خود علاقه مندی نشان
می دهند

که معلمان در این باره
از آن ها انتظارات مثبت
و قوی داشته باشند

از متغیرهای مربوط به
کلاس درس
که در علاقه‌مندی
دانش‌آموزان
به مطالعه و پژوهش
مؤثر است
«چالش‌انگیزی»
است

پژوهش مؤثر است، «انتظارات معلم» است که در الگوی پیشنهادی نیز مورد توجه قرار گرفته است. دانش‌آموزان در صورتی برای انجام مطالعه و پژوهش از خود علاقه‌مندی نشان می‌دهند که معلمان در این باره از آن‌ها انتظارات مثبت و قوی داشته باشند. در غیر این صورت، اگر فعالیت‌های مطالعاتی و تحقیقاتی دانش‌آموزان نادیده گرفته شود و نحوه‌ی ارتباط و تعامل در این زمینه با آن‌ها سرد باشد، تدریجاً به این باور می‌رسند که «توانایی آن‌ها در انجام مطالعه و پژوهش ضعیف است» و در موقعیت‌های آتی ممکن است به شکل ضعیف‌تری عمل کنند.

۳-۱. متغیرهای جو کلاسی که محیطی برانگیزاننده برای مطالعه و پژوهش ایجاد می‌کنند. برخی از این متغیرها عبارت‌اند از: امنیت و نظم کلاسی، انتظار برای موفقیت در مطالعه و پژوهش، چالش‌انگیزی تکالیف و ارزش قائل شدن برای مطالعه و پژوهش. «متغیرهای جو کلاسی» یکی دیگر از مؤلفه‌های اساسی ایجاد علاقه و انگیزه در دانش‌آموزان به مطالعه و پژوهش هستند که در الگوی مطرح شده در این پژوهش نیز از جایگاه خاصی برخوردارند. به‌طور کلی، دانش‌آموزان زمانی به فعالیت‌های آموزشی، از جمله مطالعه و پژوهش روی می‌آورند که در محیطی برانگیزاننده، منظم و ایمن قرار بگیرند. در کلاس‌هایی که فعالیت‌های مطالعاتی و پژوهشی دانش‌آموزان با انتقادات فراوان، داد و فریاد زیاد، طعنه و مسخره، پرخاش و استهزا همراه باشد، دانش‌آموزان در موقعیت‌های آینده به این فعالیت‌ها روی نمی‌آورند. اگر کلاس درهم و برهم و دانش‌آموزان مضطرب و از خودبیگانه باشند، نه تنها به مطالعه و پژوهش برانگیخته نمی‌شوند، بلکه درباره‌ی امنیت شخصی خود در آن کلاس نیز نگرانی خاطر خواهند داشت. به‌طور کلی، در یک برنامه‌ی درسی پژوهش محور برای برانگیختن دانش‌آموزان به مطالعه و پژوهش، معلم باید کلاس درس را به عنوان یک محیط آموزشی دارای نظم و امنیت، سازمان‌دهی و مدیریت کند.

«داشتن انتظار موفقیت» از دانش‌آموزان برای مطالعه کردن و انجام پژوهش نیز در علاقه‌مندی آنان به این فعالیت‌ها مؤثر است. انتظار موفقیت از دانش‌آموز برای انجام مطالعه و پژوهش، کارآمدی شخصی وی را در این زمینه افزایش می‌دهد. مطابق الگوی پیشنهاد شده در این پژوهش، برای برانگیختن دانش‌آموزان به مطالعه و پژوهش، معلمان باید به آن‌ها کمک کنند تا ارزش خاصی برای فعالیت‌های کاوشگری و پژوهشی خود قائل شوند و اطمینان حاصل کنند، چنان‌چه تلاش مناسب و معقولانه‌ای را به کار گیرند، در این فعالیت‌ها موفق می‌شوند.

یکی دیگر از متغیرهای مربوط به کلاس درس که در علاقه‌مندی دانش‌آموزان به مطالعه و پژوهش مؤثر است، «چالش‌انگیزی» است. اگر معلمان خواهان دانش‌آموزانی اهل مطالعه و پژوهشگر هستند، باید تکالیف چالش‌انگیزی در کلاس ارائه دهند. چنین تکالیفی انگیزش درونی دانش‌آموزان را تحریک می‌کند و آن‌ها برای پاسخ‌دهی به این سؤالات، به مطالعه، آزمایش و پژوهش علاقه‌مند می‌شوند.

هم‌چنین، یکی دیگر از متغیرهای جو کلاسی توجیه و استدلالی است که دانش‌آموزان برای ارزش مطالعه و پژوهش قائل هستند. هرچه دانش‌آموزان مطالعه کردن و پژوهش را موجه‌تر و مستدل‌تر ببینند، با احتمال بیشتری به آن علاقه پیدا می‌کنند.

۴-۱. متغیرهای آموزشی که علاقه مندی به فعالیت‌های مربوط به مطالعه و پژوهشی را افزایش می‌دهند. برخی از این متغیرها عبارت‌اند از: تمرکز مقدماتی (جلب توجه دانش‌آموزان)، شخصی کردن (پیوند محتوای درس با زندگی دانش‌آموزان)، درگیری (شرکت فعال و هدفمند در فعالیت‌های مطالعه و پژوهش)، تقویت و ارائه‌ی بازخورد.

«متغیرهای آموزشی» نیز یکی دیگر از مؤلفه‌های علاقه‌مند ساختن دانش‌آموزان به مطالعه و پژوهش هستند. دانش‌آموزان در صورتی به مطالعه و پژوهش علاقه‌مند می‌شوند که در آغاز درس توجه آن‌ها به موضوع درسی جلب شود و به نوعی اثرات تازگی درس و کنجکاوی، آن‌ها را به هیجان آورد. بر این اساس، در یک برنامه‌ی درسی پژوهش‌محور، معلم با ارائه‌ی مسائل و مطالب تازه، جذاب، تعجب‌برانگیز، پرمعنی، منحصر به فرد، غیر معمول و معماگونه، باعث تحریک حس کنجکاوی دانش‌آموزان می‌شود و آن‌ها را برای پاسخ‌دهی به چنین مسائلی، به مطالعه و کنکاش وامی‌دارد.

علاوه بر اثر تازگی، معلم می‌تواند از طریق برقراری ارتباط بین محتوای درس با دنیای زندگی واقعی دانش‌آموز، زمینه را برای مطالعه‌ی بیشتر وی فراهم آورد. اصولاً، هرچه محتوای درس با زندگی واقعی دانش‌آموزان پیوند و ارتباط نزدیک‌تری داشته باشد، معنی‌دارتر و منطقی‌تر جلوه می‌کند و هر چیزی که از معنی و منطق قوی‌تر تبعیت نماید، کنجکاوی

دانش‌آموز را بیشتر برمی‌انگیزد. بنابراین، معلم باید همه‌ی مطالب یادگیری را معنی‌دار و منطقی جلوه دهد. به علاوه، دانش‌آموزان فرصت یادگیری اکتشافی بدهد تا آن‌ها به واسطه‌ی مطالعات و پژوهش‌های شخصی خود، به کشف معنی امور و پدیده‌ها بپردازند.

ایجاد فرصت‌هایی نظیر سؤالات باز پاسخ، فعالیت‌های علمی، روش‌های آموزش اکتشافی و کار گروهی نیز، از تدابیر دیگری هستند که معلمان به کمک آن‌ها، دانش‌آموزان را به صورت هدفمند و فعال در فعالیت‌های مطالعه و پژوهش مشارکت می‌دهند. در کلاس پژوهش‌محوری که معلم عمدتاً فرصت‌های درگیری دانش‌آموزان با مسائل آموزشی و پژوهشی را فراهم می‌سازد، دانش‌آموزان علاقه و انگیزه‌ی بیشتری به این فعالیت‌ها نشان

«متغیرهای آموزشی»
نیز یکی دیگر از
مؤلفه‌های علاقه‌مند
ساختن
دانش‌آموزان
به مطالعه و پژوهش
هستند

محمودی بردزردی
در بخشی از
یافته‌های خود
گزارش کرده است
که چالش‌زا بودن
محتوا و تصاویر
باعث می‌شود
یادگیرندگان با
تمام توان با
مسائل پیچیده
به طور واقعی
درگیر شوند

می‌دهند.

بالاخره، یکی دیگر از مؤلفه‌های مهم متغیرهای آموزشی مؤثر بر علاقه و انگیزه‌ی دانش‌آموزان مطابق الگوی پیشنهاد شده، «تقویت فعالیت‌های مطالعاتی و پژوهشی» آنان و «ارائه‌ی بازخورد» به آنان است. تقویت چنین رفتارهایی باعث می‌شود، دانش‌آموزان در مطالعات و پژوهش‌های خود، اصلاحات و بهبودی‌هایی را اعمال کنند و در فرصت‌های بعدی، پژوهش‌های کامل‌تری را انجام دهند.

۲. آیا الگوی طراحی شده در افزایش علاقه و انگیزه‌ی دانش‌آموزان نسبت به مطالعه و پژوهش مؤثر است؟

در این پژوهش، الگوی طراحی شده برای افزایش علاقه و انگیزه‌ی دانش‌آموزان نسبت به مطالعه و پژوهش، در قالب یک طرح آزمایشی پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل برای نمونه‌ای به حجم ۲۷۵ دانش‌آموز سال سوم راهنمایی در درس علوم به مورد اجرا گذاشته شد. نتایج حاصل نشان داد، به کارگیری الگوی طراحی شده در موقعیت کلاسی درس علوم و تبدیل این کلاس به یک محیط پژوهش محور، باعث شده تا دانش‌آموزان به کارآمدی شخصی بالاتری در درس علوم دست یابند و ضمن تلاش بیشتر در فعالیت علمی و پژوهشی، اهمیت بیشتری برای درس علوم قائل شوند و رضایت بیشتری نیز از این درس داشته باشند. آموزش مبتنی بر این الگو باعث شده است، دانش‌آموزان آموزش دیده با این الگو، در مقایسه با دانش‌آموزان کلاس‌های معمولی درس علوم، از فعالیت‌های مربوط به آن بیشتر استقبال کنند. به‌طور کلی، علاقه‌مندی این دانش‌آموزان نسبت به درس، معلم و کلاس علوم و حتی مدرسه، در مقایسه با کلاس‌های عادی، افزایش یافت. نتایج پژوهش حاضر با نتایج پژوهش‌های قبلی که غالباً یک یا چند مؤلفه‌ی مربوط به علاقه و انگیزه‌ی دانش‌آموزان نسبت به فعالیت‌های تحصیلی، نظیر مطالعه و پژوهش را بررسی کرده‌اند، هماهنگ است.

سانگ لینگ و یین چانگ (۱۹۹۸) نشان دادند که آموزش کاوشگری باعث می‌شود، دانش‌آموزان نگرش مثبت و معنی‌داری نسبت به درس زمین‌شناسی پیدا کنند.

بیشاپ و بیچک (۱۹۹۸) نیز که مدل شناختی-اجتماعی را برای پیش‌بینی علاقه به پژوهش ۱۸۴ دانشجوی دکترای روان‌شناسی مشاوره به کار برده بودند، با استفاده از روش آماری تحلیل مسیر نشان دادند که متغیرهای انتظارات بازدهی پژوهشی، باورهای کارآمدی شخصی پژوهشی، علایق پژوهشی، علایق هنری و سن، پیش‌بینی‌های معنی‌دار علاقه به پژوهش هستند.

محمودی بردزردی (۱۳۸۰)، در بخشی از یافته‌های خود گزارش کرده است که چالش‌زا بودن محتوا و تصاویر

باعث می‌شود، یادگیرندگان با تمام توان با مسائل پیچیده به‌طور واقعی درگیر شوند. در نتیجه، انگیزه‌ی دانش‌آموزان در جهت پژوهش و حل مسئله افزایش می‌یابد و کنجکاوی آن‌ها هرچه بیشتر تحریک شود.

مه‌ری نژاد (۱۳۸۴)، اثربخشی سه شیوه‌ی تدریس را در پرورش روحیه‌ی پژوهشگری مورد مطالعه قرار داد. این پژوهش به روش شبه تجربی با سه کلاس پایه‌ی چهارم ابتدایی با ۲۰، ۲۳ و ۲۵ دانش‌آموز در هر یک از سه کلاس انجام شد. تحلیل داده‌ها نشان داد، تدریس به شیوه‌ی حل مسئله فارغ از نوع ارزش‌یابی، در پرورش روحیه‌ی پژوهشگری با اطمینان ۹۹ درصد مؤثرتر از روش تدریس سنتی است. همراهی ارزش‌یابی براساس شاخص‌های پژوهشگرانه در افزایش اثربخشی تدریس به شیوه‌ی حل مسئله، بر روحیه‌ی پژوهشگری دانش‌آموزان تأثیر معنی‌داری نداشته است.

گرچه به‌کارگیری الگوی طراحی شده در موقعیت کلاسی باعث شده است، دانش‌آموزان گروه آزمایش که با این روش آموزش دیده‌اند، در مقایسه با گروه گواه (روش آموزش معمولی) علاقه و انگیزه‌ی بیشتری نسبت به مطالعه و پژوهش پیدا کنند، تحلیل‌های مربوط به متغیر جنسیت در همین ارتباط حاکی از آن است که بین علاقه و انگیزه‌ی دانش‌آموزان دختر و پسر نسبت به مطالعه و پژوهش تفاوت معنی‌داری وجود دارد. بین دانش‌آموزان گروه آزمایش که براساس الگوی پیشنهاد شده آموزش دیده‌اند، دانش‌آموزان دختر در مقایسه با دانش‌آموزان پسر عمدتاً از نظر شاخص‌های علاقه و انگیزه نسبت به مطالعه و پژوهش، در وضعیت بهتری قرار داشته‌اند. به عبارت دیگر، گرچه این برنامه باعث شده است، هم دانش‌آموزان پسر و هم دانش‌آموزان دختر تحت شمول این برنامه، در مقایسه با دانش‌آموزان گروه گواه، علاقه و انگیزه‌ی بیشتری نسبت به مطالعه و پژوهش پیدا کنند، اما اثربخشی برنامه‌ی مذکور برای دانش‌آموزان دختر بیشتر از دانش‌آموزان پسر بوده و علاقه و انگیزه‌ی بیشتری نسبت به مطالعه و پژوهش در آن‌ها ایجاد کرده است.

برای تحقق و اثربخشی برنامه‌ی درسی پژوهش محور، صرفاً فراهم آوردن بستر و محیط پژوهش محور کافی نیست. بلکه همان‌طور که در الگوی پیشنهاد شده مطرح است، تناسب برنامه‌ی درسی مذکور با ویژگی‌های شخصی دانش‌آموزان، به ویژه نیازها و باورهای شخصی آن‌ها، برای اثربخشی برنامه از اهمیت خاصی برخوردار است. از جمله مسائلی که برای تبیین تفاوت علاقه و انگیزه‌ی دانش‌آموزان دختر در مقایسه با دانش‌آموزان پسر نسبت به مطالعه و پژوهش مورد تأمل است، ویژگی‌های شخصیتی دانش‌آموزان دختر نظیر مسئولیت‌پذیری، رعایت نظم، جدیت در کار، اختصاص زمان بیشتر برای مطالعه و پژوهش، و انگیزه‌ی بیشتری برای ادامه‌ی تحصیل است. بنابراین بیشتر از پسران به فعالیت‌های مطالعاتی و پژوهشی نظیر انجام آزمایش، پرسیدن سؤال، مطالعه‌ی کتاب و مقاله، و... در درس علوم روی می‌آورند.

برای تبیین تفاوت مذکور، علاوه بر ویژگی‌های شخصیتی دانش‌آموزان دختر، عوامل اجتماعی-فرهنگی را نیز می‌توان مورد بررسی و مذاقه قرار داد. بدیهی است که در سال‌های اخیر، اکثر پذیرفته‌شدگان ورودی دانشگاه را دختران تشکیل داده‌اند و پسران بنا به ملاحظات نظیر مسئولیت‌پذیری زندگی، دغدغه‌ی بازار کار، بی‌کاری حتی پس از تعطیلات دانشگاهی، درآمد و... ترجیحاً به سمت بازار کار هدایت می‌شوند و به نوعی زمینه و شرایط

**دانش‌آموزان دختر
در مقایسه با
دانش‌آموزان پسر
عمدتاً از نظر
شاخص‌های
علاقه و انگیزه
نسبت به
مطالعه و پژوهش
در وضعیت بهتری
قرار داشته‌اند**

بهتری برای ادامه‌ی تحصیل دختران و پرداختن به مسائل مرتبط با تحصیل، نظیر مطالعه و تحقیق برای آن‌ها فراهم آمده است. گرچه این موضوع بیشتر در سنین بالاتر و دوره‌های متوسطه و پیش‌دانشگاهی مصداق دارد، ولی به نظر می‌رسد که به نوعی الگوهای جنسیتی دانش‌آموزان پسر در دوره‌های تحصیلی پایین، به ویژه دوره‌ی راهنمایی را نیز می‌تواند تحت تأثیر قرار دهد.

پیشنهاد‌های پژوهشی

۱. تبدیل الگوی پیشنهادی به برنامه‌ی درسی قابل اجرا، به اقداماتی در راستای برنامه‌ی درسی پژوهش محور نیاز دارد؛ اقداماتی شامل: بازنگری در برنامه‌های درسی جاری، بازنگری و طراحی اهداف آموزشی، تدوین محتوا، تدوین متون درسی، انتخاب رسانه‌های آموزشی، گزینش روش‌های ارزش‌یابی، و تدوین دستورالعمل‌ها و ضوابط اجرایی و پشتیبانی برای اجرای عملیاتی برنامه‌ی موردنظر.

۲. به کارگیری الگوی پیشنهادی مستلزم آن است که معلمان با این برنامه آشنا باشند و عملاً بتوانند آن را پیاده سازند. پیشنهاد می‌شود آموزش‌های ضمن خدمت لازم در این زمینه به معلمان ارائه شود.

۳. تحقق فعالیت‌های مطالعه و پژوهش مستلزم فراهم آوردن بستر و شرایط مناسب است. بنابراین پیشنهاد می‌شود، به این منظور امکانات و تجهیزات لازم، از جمله کتاب‌خانه‌ی مجهز، سالن مطالعه‌ی مناسب، آزمایشگاه مجهز به وسایل آزمایشگاهی، سایت رایانه، اینترنت و... فراهم شود.

۴. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده، الگوی موردنظر برای دانش‌آموزان سایر پایه‌ها و دوره‌ها، درس‌های متفاوت، و نمونه‌های گوناگون در سراسر کشور اجرا شود.

۵. علاقه و انگیزه‌ی دانش‌آموزان نسبت به مطالعه و پژوهش تحت تأثیر شرایط فرهنگی - اجتماعی، فضای خانوادگی، هم‌سالان و... است. پژوهش‌های بعدی ضمن توجه به عوامل مربوط به مدرسه، مؤلفه‌های فرهنگی - اجتماعی، خانوادگی و... را نیز در نظر بگیرند.

◀ زیر نویس

1. Aniley
2. Ball
3. Pintrich
4. Schunk
5. Woolfolk
6. Eggen
7. Kauchak
8. Research
9. Dewey
10. Kerlinger
11. Best

